

TARTU ÜLIKOOL

FILOSOOFIATEADUSKOND

EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
SOOME-UGRI OSAKOND

Triine Teder

TAKANA-GRAMMI KASUTAMINE
IGAPÄEVASES SOOME KEELES

Magistritöö

Juhendaja professor Tuomas Johannes Huumo

TARTU 2016

SISSEJUHATUS	3
1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD.....	5
1.1. <i>Kognitiivne lähenemine.....</i>	<i>5</i>
1.2. <i>Olulisemad mõisted ja eestikeelsed terminid: gramm, entiteet, trajektor, orientiir.....</i>	<i>6</i>
1.3. <i>Ruumisuhted.....</i>	<i>7</i>
1.4. <i>Orientatsioon, viitamisraam, telgsüsteem.....</i>	<i>8</i>
1.5. <i>Ruumilised, temporaalsed, abstraktsed tähendusvaldkonnad.....</i>	<i>11</i>
1.6. <i>Liikuv ego ja aja metafoor.....</i>	<i>12</i>
1.7. <i>Jõudiinaamika.....</i>	<i>13</i>
1.8. <i>Takana-gramm</i>	<i>14</i>
2. TAKANA-GRAMMI ANALÜÜS	17
2.1. <i>Materjal ja meetod.....</i>	<i>17</i>
2.2. <i>Uurimistulemused</i>	<i>18</i>
2.2.1. <i>Grammide abstraktne tähendusvaldkond</i>	<i>20</i>
2.2.2. <i>Grammide ruumiline tähendusvaldkond</i>	<i>22</i>
2.2.3. <i>Grammide temporaalne tähendusvaldkond.....</i>	<i>27</i>
2.3. <i>Analüüs</i>	<i>30</i>
KOKKUVÕTE	34
KIRJANDUS	37
SUOMEN TAKANA-GRAMMIN KÄYTTÖ JOKAPÄIVÄISESSÄ KIELENKÄYTÖSSÄ. TIIVISTELMÄ	40

SISSEJUHATUS

Gramm on mitmefunktsiooniline grammatiline sõna, mis võib esineda erinevates grammatilistes funktsioonides, mille peaülesandeks on edasi anda ruumisuhete tähendusi. Soome keeles võivad grammid esineda nt. adverbi (*Humalainen tuli uhkaavasti **kohti***) või verbipartiklina (*Kävin paperipinon **läpi***). (Huumo 2010: 533.) Käesoleva magistritöö teemaks on soome keele *takana*-grammi 'taga' kasutamine igapäevases soome keeles. Gramme analüüsitakse kognitiivse lingvistika vaatenurgast.

Käesolevas magistritöös uuritakse, kas ja kuidas *takana*-grammi tähenduses sisaldub peidusolek. Täpsemalt, kuidas gramm väljendab trajektori suhet, kui trajektor on millegi *takana* 'taga'. Peatükis 1.2. on trajektorist ja orientiirist täpsem ülevaade. Kas *takana*-grammil esineb metafoorset tähendust? Kas *takana*-gramm väljendab ainult staatilisust või ka liikumist? Vaatlen, kuidas jagunevad *takana*-grammi tähendusvaldkonnad ning mismoodi *takana*-grammi tähendus on seotud inimese füüsilise kogemusega ruumist.

Magistritöö jaoks vajalik uurimismaterjal, 300 *takana*-grammi juhtumit, on kogutud soome ajalehtede *Iltasanomat* ja *Ilta-lehti* veebiportaalides (www.iltasanomat.fi, www.iltalehti.fi) ilmunud lugudest märtsis-aprillis 2014. Võimalikult autentse ja kaasaegse igapäevase keele materjali saamiseks on kasutatud tabloidajalehtede veebiväljaandeid, millel on suur lugejaskond.

Sarnaseid uurimusi on läbi viinud nt. Tuomas Huumo 2013.a. "*Kaiken edellä on nainen*. Suomen dynaamisten akseligrammien järjestelmä ja sen käyttö paikan ja ajan ilmauksissa". Krista Ojutkangas 2005.a. "Viittauskehykset ja tarkastelunäkökulma – miten sijaintia perusakseleilla kuvataan?".

Käesolev töö koosneb kahest osast. Esimeses peatükis on ülevaade töös kasutatavatest teoreetilistest lähtekohtadest. Antakse ülevaade kognitiivse lingvistika lähtekohtadest ning töö seisukohalt vajalike terminite (gramm, *takana*-gramm, entiteet, trajektor, orientiir, viitamisraam, telgsüsteem, ruumiline, temporaalne ja abstraktne tähendusvaldkond, liikuva ego ja aja metafoor, jõudünaamika) selgitus. Töö teises peatükis on *takana*-grammi materjali ja meetodi tutvustus ning uuritava grammi kasutust puudutavad uurimistulemused ja analüüs.

1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

Siinses peatükis antakse ülevaade kognitiivse lingvistika lähtekohtadest, grammi-teooriast ning töös kasutatavatest terminitest: gramm, entiteet, trajektor, orientiir, viitamisraam, telgsüsteem, ruumiline, temporaalne ja abstraktne tähendusvaldkond, liikuva ego ja aja metafoor, jõudünaamika.

1.1. Kognitiivne lähenemine

Soome keele *takana*-grammi kasutamist igapäevases soome keeles uuritakse käesolevas töös kognitiivse keeleteaduse, esijoonel kognitiivse semantika seisukohtadest. Kognitiivne lingvistika sai alguse 1980. aastatel Ameerika Ühendriikides, kust kiiresti levis üle kogu maailma. Tuntumad kognitivistid on Ronald Langacker ja George Lakoff. Langackeri “Foundations of Cognitive Grammar” ja Lakoffi “Women, Fire and Dangerous Things” teoseid peetakse kognitiivse suuna alustekstideks.

Kognitiivne keeleuurimine algas 1960-ndatel keeleteaduses valitsenud generatiivse grammatika arusaamade kritiseerimisega. Kognitiivse suuna looja Noam Chomsky põhiteesi on eesti keeles sõnastanud Haldur Õim: “Ehkki keel (mille tuumaks on süntaks) ja inimese keelevõime on eripärased mentaalsed struktuurid, on nad autonoomsed ega sõltu inimese teistest mentaalsetest struktuuridest ega ka näiteks keele rollist suhtlusvahendina” (Õim 2008: 620). Kõige olulisem põhimõte kognitiivses keeleteaduses on see, et keel on inimesel tähenduse väljendamiseks. Tähendused aga ei moodusta omaette ega ka oma kogemustest ja nii edasi sõltumatut süsteemi, mistõttu keel ei ole autonoomne struktuur. (Õim 2008: 620)

Ann Veismann (2009) toob välja, et kognitiivne keeleteadus pöörab rohkem tähelepanu tähendusele, mida soovitakse väljendada. Kui peetakse oluliseks keele kujunemist suhtluses, siis seeläbi on võimalik mõju avaldada ka keele struktuurile. Pidades keele tuumaks semantikat, on selge, et keelt ei ole mõistlik uurida üksi, ilma

teiste kognitiivsete struktuuride ja võimeteta, nt nagu kogemuse töötlemise, taju, mälu, tähelepanuta. (Veismann 2009: 17–18) Keel on eelkõige vajalik suhtlemisel, tähenduste väljendamisel ning peegeldab ka inimkogemust. Lisaks peegeldamisele mõjutab keel ka meie mõtlemist ja tegutsemist. Suur osa ülekandeid toimub metafooride kaudu, mille tõlgendamisele on kognitiivne semantika hoogu juurde andnud. Õimu (2000) sõnul ei peitu kognitiivse lingvistika eripära ja väärtus ainult selles, kuidas keele vormi uurimise asemel peetakse tähtsamaks tähenduste uurimist, vaid hoopis mehhanismide uurimises. Mehhanismide abil esitab keel formuleeritavat sisu. Sõnade *sirge*, *õige* ja *otse* esialgne tähendus on kas asjade või liikumise omadused, praegusel ajal kasutatakse neid nii ajasuhete, suhtlemise kui ka sotsiaalse käitumise iseloomustamiseks, nt. otsekohe, õiglane. Füüsilise maailma keskpunktiks on alati inimene (vaatleja), kust tähendused kanduvad abstraktsematele aladele, aga mitte kunagi vastupidi. Sarnast tendentsi on märgata ka teistes keeltes, ka nendes keeltes, kus keel jaotab maailma erinevalt. (Õim 2000: 16)

1.2. Olulisemad mõisted ja eestikeelsed terminid: gramm, entiteet, trajektor, orientiir

Siinse töö üks tähtsamaid mõisteid on **gramm**, mille võttis kasutusele Soteria Svorou aastal 1994 oma teoses “The Grammar of Space”. Gramm on grammatiseerunud morfeem, mis võib esineda erinevates grammatilistes funktsioonides, kuid peaülesandeks on anda edasi ruumisuhete tähendusi (Huumo 2010: 533). Soome keeles võivad grammid esineda lisaks nt. adpositsioonina (*Hän istui pöydän **päälle***), adverbina (*Rosvo hyökkäsi pimeästä **päälle***) või verbi partiklina (*Pane tuuletin **päälle***) (Huumo 2013: 7).

Kognitiivse lingvistika eestikeelne terminoloogia valik vajab diskussiooni, millele on ka tähelepanu juhtinud Ann Veismann (2009: 37). Selguse huvides toon välja siinses töös kasutatavad terminid: **trajektor** = muutuja (Vainik 1995), **orientiir** = pidepunkt (Vainik 1995), **perspektiiv** = vaatepunkt, **telg**, **viitamisraam**, **telgsüsteem**, **kehastumine** = kehalisus (Veismann 2009).

Ene Vainiku (1995) järgi **entiteet** hõlmab suhteid ja esemeid, mis on juba olemas ja teadvustatud. **Trajektoriks** nimetatakse entiteeti, mida on võimalik millegi suhtes (nt. tausta) suhtes paigutada. **Orientiiri** nimetatakse taustaks, mille suhtes on võimalik hinnata trajektori asendit ja ka tegevust, sh ka liikumist. (Vainik 1995: 29–41) Näitelauses 1 on trajektoriks *RKP* 'Soome Rootsi Rahvapartei', mida on võimalik orientiiri, *päättös* 'otsuse', suhtes paigutada. Trajektor ja orientiir täpsustavad *takana*–grammi väljendatud suhet.

(1) *Haglundin mukaan RKP seisoo päätöstensä takana.*

Perspektiiv (vaatepunkt) näitab, milline on suhe situatsioonis osaleja ja olukorra enda vahel ning kuidas fookus (*focus*) jaguneb trajektori (*figure*) ja orientiiri (*ground*) vahel (Veismann 2009: 35-36)¹. Igapäevases suhtluses valivad inimesed ise endale punkti, mille suhtes nad suhestavad entiteedi asukoha. Saadud infost on vestluspartneril võimalus seejärel konstrueerida kolmemõõtmeline ruum, kus tegevus toimub. See, et inimesed võivad ise vastavalt vajadusele valida trajektori ning analüüsida erinevatest vaatepunktidest saadavat infot, annabki aluse sellele, millistel viisidel on üleüldse võimalik ruumist rääkida. Veismann toob oma analüüsis eesti keele kaassõnade *üle* ja *peale* tähendusi uurides välja, kus perspektiivipunkti vahetuses võib üks ja sama ruumiväljend olla kasutuses erinevate olukordade kirjeldamiseks (nt. *ronin üle aia* ja *pilved on üle kogu taeva*). (Veismann 2009: 34)

1.3. Ruumisuhted

Kaks olulist ideed kognitiivses lingvistikas on **mõistestamine** ja **kehastumine**. Kognitiivne semantika uurib, kuidas avaldub keeles inimese ja teda ümbritseva maailma tõlgendus, mõistestamine. Lisaks on oluliseks uurimisküsimuseks keele toimimine, kui ühe osana tajusüsteemist. (Õim, Tragel 2007: 104) Iga kõneleja mõistestab ehk määratleb ise oma sisemaailmas ära, kuidas ta tõlgendab teatud olukorda (Vainik 1995: 26–27). Mõistestamine on teisisõnu keelekasutaja verbaalne

¹ Veismann kasutab teist terminoloogiat (kujund=*figure* ja taust=*ground*), kuid tähendus jääb samaks.

kirjeldus ja tõlgendus olukorrast. Kõneleja valib alati orientiiri ja trajektori ning ka perspektiivi, kust poolt olukorda kirjeldatakse, lisaks veel kirjelduse täpsuse. Mõned olukorrad võivad nii verbaalset kirjeldamist kui ka käsitlemist mõjutada: liikumise suund, inimese asend, visuaalne tajus, teadmised, kuidas erinevad osad võivad üksteist mõjutada ning ka taustal olevad teljed ja viitamisraam. (Ojutkangas 2005: 525–526)

Kognitiivses lingvistikas räägitakse aina rohkem keele kehastumisest, kehalisusest, kus oluline osa on inimese kehal ja tema funktsioonides. Läbi füüsilise kogemuse oskab inimene kirjeldada oma mõtteid ning tundeid paremini. (Veismann 2009: 18) Veismann (2009) toob välja, et läbi füüsilise kogemuse oskab inimene paremini aru saada mitmetest olulistest mõistetest: sees ja väljas, all ja üleval, tasakaal. All/üleval suhte määrab gravitatsioon ja inimese püstiasend, sees/väljas omandatakse lapseas ja isiklikust kehalisest kogemusest. (Veismann 2009: 18)

Varasemalt uuriti metafoore ainult kirjanduslikes tekstides, tänapäeval peetakse metafoore üheks osaks mõtlemisest ja keelest, kuuludes kognitiivsesse semantikasse. Tegemist on väga põneva ja olulise nähtusega, mis lubab meil öelda, et keel ja mõtlemine toetavad üksteist. (Veismann 2009: 19)

Orientatsioonimetafoor kasutab väljendamiseks ruumi horisontaalseid ja vertikaalseid telgi, milles tavaliselt “hea” on üleval ja “halb” on all, nt *olen end üles töötanud* ja *vajun häbist maa alla*. Lisaks mõjutavad inimese igapäevased kehalised kogemused, nt füüsiliste esemete asukoht ruumis või nt inimese kehahoid tuttava või võõra inimesega vesteldes. Kokkuvõtlikult võib öelda, et orientatsioonimetafoorid põhinevad meie igapäevasel kehalisel kogemusel. (Veismann 2009: 19) Mõned metafoorid on saanud osaks igapäevasest keelest, mil kõneleja ei pane tähelegi metafoori kasutamist.

1.4. Orientatsioon, viitamisraam, telgsüsteem

Mõistmaks ning kirjeldamiseks ruumilisi suhteid, on oluline osa **orientatsioonil**, mis määratleb objektide paiknemise ning kujutab nende omavahelist suhet, lisaks näitab ka potentsiaalset liikumist. Kui horisontaaltelge kujutatakse peamiselt edasi, tagasi, ette, taha liikumisega, siis vertikaaltelge pigem objektide omavahelise suhtega (üles, all,

maas). (Tragel, Veismann 2008: 517–527) Orientatsiooni on võimalik kirjeldada mitmest erinevast perspektiivist, nt. rangelt piiridele või normidele vastava ehk kanoonilise ja reaalse kaudu. Kanoonilises perspektiivis asetsevad vaatleja ja objektid nii nagu me neid tavaliselt oleme harjunud nägema, nt. *televiisor on kapi peal*. Reaalses perspektiivis võtab aga vaatleja ebatavalise vaatluspunkti, nt. seisab pea peal, siis sellisel juhul on reaalse perspektiivi järgi *televiisor kapi all*. Langacker (2008: 76) toob välja, et inimene võib üle võtta fiktiivselt vestluspartneri perspektiivi ning ette kujutada kirjeldatavat olukorda või samastada end kirjeldatava olukorraga. Kui meile kirjeldatakse objekti asukohta, siis me oskame kujutada suhte teise objektiga või kirjeldada liikumist, mistõttu suudame ette kujutada või samastada end kirjeldatava olukorraga.

Rääkides ruumisuhetest, on oluline termin **viitamisraam**, mille abil me saame kirjeldada midagi millegi suhtes. Ruumisõnavaras on äärmiselt oluline, kuidas kirjeldada objekte taustsüsteemis. Selleks, et oskaksime kirjeldada ruumis asuvaid objekte, peame teadma, mille suhtes nende asukohta määratakse (Levinson 2003: 24). Üsna oluline on täpsustada, millisest perspektiivist olukorda kirjeldatakse, sest nagu eelpool mainitud, oskame samastada end vestluspartneri kirjeldatava olukorraga. Krista Ojutkangase (2005: 525) sõnul, saab perspektiivi valikut kujutada viitamisraami abil. Viitamisraame on olemas kolm: relatiivne, sisemine ja absoluutne. **Relatiivse** ehk suhtelise viitamisraami abil vaatleja projitseerib enda telje, tavaliselt vasak-parem või ees-taga, kaudu objekti. Ees-taga teljel on 'ees' alati vaatleja poolel. Telgede asukohad võivad muutuda seoses vaatleja asukoha muutusega. Väga oluliseks võib osutuda objekti asukoht ja vaatleja perspektiiv. Lauses *Puun edessä on vanha rengas* on olemas trajektori (*rengas*) asukohast ja vaatleja perspektiivist puu esikülg.

Tausta telgede omaduste kasutamist nimetatakse **sisemiseks** viitamisraamiks, sest see on seotud objekti sisemiste omadustega. Sisemise viitamisraami puhul on võimalik jagada trajektor või objekt osadeks ning nimetada neid vastavalt esi- ja tagaküljeks. Siia alla kuuluvad kõik objektid ja elusolendid, kellel saab välja tuua vastavalt siis esi- ja tagapoole või esi- ja tagakülje, nt. inimesed, koduloomad, kodumasinad, sõidukid, majad jne. Lauses *Pojan edessä on pallo*, kus orientiiriks on *poika* 'poiss, poisi nägu on esikülg, mille ees seisab pall.

Absoluutse viitamisraami moodustavad ühiskonnas üheselt mõistetavad ning kokkulepitud koordinaadid, nt. ilmakaared (*Lieto sijaitsee Turun itäpuolella*) või suured geograafilised üksused (*Turku sijaitsee Liedosta merelle päin*) ja gravitatsioon (Huumo 2013: 9). Mõnes keeles on igapäevasuhtluses kasutusel kõik kolm viitamisraami, aga suurem osa keeli ajavad läbi kahe viitamisraamiga. Konkreetsemalt öeldes – paljud keeled kasutavad kas relatiivset või absoluutset viitamisraami, aga mitte mõlemat korraga. (Levinson, Wilkins 2006: 20–22)

Krista Ojutkangas (2005: 525–551) on kirjutanud soome keele viitamisraamidest ja telgedest, mida soomlased ruumisuhete kirjeldamisel kasutavad. Tema sõnul on teljed vaid üks vahend, mille abil inimene struktureerib kolmemõõtmeliselt teda ümbritsevat ruumi. Ojutkangase järgi kasutatakse soome keeles kolme põhitelge:

- vertikaalset (üles-alla) telge, mis on samasuunaline gravitatsioonijõu suunaga ja seotud inimese püstiasendiga,
- frontaalset (edasi-tagasi) telge, mis on seotud inimese liikumissuuna ja pilgu suunaga,
- lateraalset (vasak-parem) telge võib kirjeldada inimese keha ulatuvusega külgede suunas.

Lisaks eelpoolmainitud viitamisraamidele võib lisanduda suhtesse **staatilisus** või **dünaamilisus**. Dünaamilises suhtes liiguvad nii orientiir kui ka trajektor (Huumo 2013: 9). Staatilises suhtes võib orientiiri esi- ja tagapool muutuda, olenevalt, kas kasutatakse relatiivset või sisemist viitamisraami. Staatilise telgsüsteemi näitelauses 2 *puukotuksen uhri* 'pussitamise ohver' on trajektor, *R-kioski* on orientiir, milles trajektor asub staatilise orientiiri taga.

(2) *Puukotuksen uhri löytyi Tulliportinkadun ja Haapaniemenkadun lähistöltä, R-kioskin takana olevasta kongista.*

Eesti keeles on viitamisraamidest kirjutanud Ann Veismann oma doktoriväitekirjas "Eesti keele kaas- ja määrsõna semantika võimalusi". Eesti keele viitamisraamid on sarnased soome keelele, aga ei kasuta absoluutset viitamisraami, mida aga kasutab soome keel.

Kognitiivses lingvistikas on räägitud kehalisusest (kehastumisest) 1990ndate lõpust alates, kus inimese kognitiivsed võimed on seotud oma keha ning selle funktsioneerimisega. Läbi kehalise tunnetamise on võimalik aru saada teatud mõistetest, nt. üleval ja all. Just laste pealt on kõige paremini näha, kuidas laps õpib läbi omaenda kehalise kogemuse, nt. gravitatsioon ja püstiasend. (Veismann 2009: 18) Ojutkangas lisab veel, et teljed ei ole alati määratud (inimese) kehastumise kogemuse kaudu, vaid ka inimeste elukeskkond võib pakkuda muid võimalusi tajuda ruumi telgedena (Ojutkangas 2005: 526).

1.5. Ruumilised, temporaalsed, abstraktsed tähendusvaldkonnad

Siinses töös uuritakse *takana*-grammi kasutamist soome igapäeva keeles, käsitledes ruumilist, temporaalset ja abstraktset tähendusvaldkonda. **Ruumiline** (*spatiaalinen*) tähendusvaldkond väljendab olukordi, kus orientiir ja trajektor on paigal või liiguvad. Näitelauses 3 *rapakko*, kõnekeeles Atlandi ookean, on orientiir, terve predikatsioon *Sarasta ollaan innostuneita* 'Sarast ollakse vaimustuses' trajektor.

(3) *Etenkin rapakon takana Sarasta ollaan innostuneita.*

Temporaalses ehk ajalises tähendusvaldkonnas liiguvad nii orientiir kui ka trajektor mõlemad ajas. Samas liikumismetafoor võib tekkida lauses, kus aega saab väljendada ka ilma liikumisverbiga. Näitelauses 4 jääb orientiir implitsiitseks ning mõistetakse egona. Ego on aja möödumist kogev inimene, kelle nägu väljendab tulevikus toimuvaid sündmusi ehk on suunaga tulevikku. Minevikku jäänud sündmusi kirjeldatakse kui selja taha jäänud. Ego nägu on suunaga tulevikku ning seetõttu on minevikus juhtunud sündmused tema taga. Liikuva ego ja aja metafoori on kirjeldatud järgmises peatükis (1.6).

(4) *20.00: Ensimmäiset erät ovat takana.*

Abstraktne ehk mõtteline, metafoorne tähendusvaldkond, kus orientiir paikneb metafoorselt trajektori vahel. Näitelauses 5 on hästi näha, kuidas metafoorselt trajektor *kova työ* 'raske töö' paikneb orientiiri *esityksien takana* 'esinemiste taga'. Tegemist on jõudünaamikat väljendava lausega (jõudünaamikast rohkem peatükis 1.7.), kus Jacke on pidanud tegema palju tööd, et saada heaks esinejaks.

(5) *12 vuotta sitten stand up-uransa aloittanut Jacke Björklund kertoo kovasta työstä esityksien takana.*

1.6. Liikuva ego ja aja metafoor

Üldiselt käsitletakse aega ühesuunalise teekonnana, mida keeleliselt väljendatakse tavaliselt frontaalses (edasi-tagasi, seotud inimese liikumissuuna ja pilgu suunaga) telgsüsteemis. Aega võivad väljendada liikuva aja või liikuva ego metafoorid (Huumo 2013: 15). Mõlemale olukorrale on ühine aja suhteline liikumine meie suhtes nii, et tulevik paikneb ees ja minevik taga. Aeg saab orientatsiooni ees-taga sarnaselt iga teise liikuva objektiga, nii et esikülj vastab liikumise suunale. (Lakoff, Johnson 2011: 75–77)

Liikuva ego metafooris inimene liigub minevikust tulevikku teekonnal, mida nimetatakse ajaks. Aeg siis püsib paigal, inimene kulgeb teekonnal minevikust tulevikku. Näitelauses 6 ego on *minulla*, milles ego on aja möödumist kogev inimene. Liikuva ego metafooris ego nägu on suunaga tulevikku, seepärast nimetatakse tulevase sündmuse eesseisvateks ning toimunud sündmuse minevikku ehk selja taha jäävateks (Huumo 2013: 16).

(6) *Minulla on takana täällä monta hyvää harjoituspäivää.*

Liikuva aja metafooris ego (inimene) on paigal ning temast möödub aeg. Liikuva aja metafoori orientiiriks on aeg, millega suhestatakse teisi ajahetki. Kogemuslikult on seda näidet võrreldud liikumistega nt. autotee või jõe ääres istumisega ning teatud suunda liikuvate asjade (nt. jõevees hõljuv asi) liikumise vaatlemisega. (Huumo 2013: 16) Aja seesugune mõistestamine tuleneb meie kultuurist

ja pole sugugi ainumõeldav. Leidub kultuure, kus aega mitte millekski taoliseks ei peeta. (Lakoff, Johnson 2011: 40–41)

1.7. Jõudünaamika

Jõudünaamika mõistet vaatlen *takana*-grammi kasutamise vaatenurgast. **Jõudünaamika** mõiste on pärit kognitiivse keeleteaduse aluspanija ning keeleuurija ameeriklaselt Leonard Talmylt (2000). Jõudünaamika katab mitmeid kausaalseid suhteid osaleja ja situatsiooni vahel, millest võtavad osa vastandlikud jõud. Tavaliselt osaleja (*agonist*) üritab mõjutada olukorda kindlal viisil, vastujõuks on teine osaleja (*antagonist*). (Fekete jt 2013: 31) Siinses töös *takana*-grammi kasutust uurides, jaguneb jõudünaamika põhjustajaks ja metafoorseks pingutuseks, nt. takistuste ületamine. Näitelauses 7 peitub kausaalsus ehk põhjuslikkus selles, et inimene X põhjustab pommiplahvatust. *Takana* 'taga' olev inimene X käivitab metafoorselt pommi. Orientiiriks on näitelauses pommiplahvatused ehk abstraktne asi (tegu).

(7) *Hänen epäiltiin olleen joulukuisten Volgogradin pommi-iskujen takana.*

Näitelauses 8 on teekond olnud artistiks saamiseks keeruline. Tema teekonnal on olnud mitmeid metafoorseid takistusi, millele ta on pidanud avaldama vastupanu, et neidsamu takistusi ületada. Antud lauses peab liikuja kaudselt pingutama, jõudmaks otsingualale ehk trajektori tagapoolele. Nüüd on need takistused *takana*-grammi näitelause 8 orientiiriks.

(8) *Vuonna 1982 syntyneen Alice Kristina Ingrid Gernandt -nimisen naisen tie Ruotsin tämän hetken suositummaksi artistiksi on kuitenkin ollut monen mutkan takana.*

Fekete jt (2013) järgi jõudünaamika võib edasi jätkuda nii, et mingis teatud olukorras on jõudünaamikat rohkem või vähem. Mõned teised keeleteadlased näevad

verbi tähendust ainult verbi dünaamika näitajana, aga Fekete, jt (2013) lisaks nt. adpositsioonina, mis väljendab samuti jõudünaamilisi suhteid.

1.8. *Takana*-gramm

Kielitoimiston (SK) veebisõnaraamatu järgi soome keeles *takana* 'taga' väljendab asukohta: tagapool, tagaosas ja teisel pool olemist (nt. *Kädet selän takana*); vahemaad, kaugust (nt. *Huonojen kulkuyhteyksien takana olevat kylät*); aega (mineviku väljendamist, nt. *Nuoruusvuodet ovat takna*); millegi omamist (nt. raha *Ne rahat ovat hänen takanaan*); millegi-kellegi poolt olemist (*Hänellä oli puolueen enemmistö takanaan*); millegi alustaja, põhjustaja (*Ongelmien takana olevat taloudelliset syyt*); millegi peidusolek/põhjustaja (*Oireiden takana saattaa piillä syöpä*); kindlas kontekstis, olukorras, asukohas (*Pitää jtk lukkojen takana*). Sõnaraamat ei maini *takana* liikumistähendust lauses, kui puudub liikuv objekt ehk liikumisverb. Näitelauses *Syksy on takana* või eelpoolmainitud *Nuoruusvuodet ovat takana* puudub füüsilist liikumist väljendav verb. Lisaks ei maini sõnaraamat seadme kasutamise tähendust, näitelause 9. Seadme kasutamisest on pikemalt mainitud peatükis 2.3. ja näitelause ruumilistest omadustest (esi- ja tagakülje määramine), peatükis 2.2.2.

(9) *Tämä ei sinällään harmita koska Facebook myös osoitti että suurin osa ystäväistäni ovat näsäviisaita viisastelijoita näppäimistön takana joka alkoi sekin ärsyttämään pikkuhiljaa.*

Soome keeles väljendavad 'taga' olemist ka grammid *perässä* ja *jäljessä*, mida Tiina Kelloniemi (2014) on uurinud oma bakalaureusetöös „*Perässä- ja jäljessä-*grammien käyttö ja synonyymisyys“. *Takana*-grammi eristab *perässä* ja *jäljessä* grammidest see, et ta kuulub staatilisesse telgsüsteemi, *perässä*-ja *jäljessä*-grammid, aga dünaamilisesse telgsüsteemi, kus nii trajektor kui ka orientiir on liikumises ning liigutakse ühes suunas. Grammide erinevus ilmneb ka nende kasutamises ajametafoorides. Kui *takana*-gramm väljendab pigem liikuva ego metafoori, siis *perässä* ja *jäljessä* rohkem liikuva aja metafoori. (Huomo 2013: 7–28)

Inglise keeles on Lindstromberg (1997) uurinud sõna *behind* 'taga' erinevaid tähendusi. Lindstromberg toob välja, et maailmas on palju asju, millel me mõtleme igapähele olevat nägu (nt. inimesed, mõned loomad, kellad) või üks külg (nt. masinad, peeglid, enamus maju). Majade, masinate nägu ehk esikülg on tavaliselt kokku lepitud ja tegemist on sisemise viitamisraamiga, millest on eespool räägitud. Keerulisem on olukord, kui esikülg oleneb vaataja asukohast. (Lindstromberg 1997: 106) Näiteks lauses *Pallo on puun takana*, kus vaatleja asukohast sõltub puu esikülg. Puu esiküljeks peetakse seda poolt, mis on suunaga vaatleja vaatenurga poole. Isiku A vaatepunktis on pall puu ees, isik B on isiku A poolt nähtuna teisel pool puud. Õnneks päästab meie teadlikkus kontekstist meid segadusse sattumast. Kui orientiir on subjekti taga, siis vaataja ei näe teda. Nii võib muutuda sõna *behind* 'taga' keskne tähendus. (Lindstromberg 1997: 106–108)

Gramm võib esineda erinevates grammatilistes funktsioonides, mille peaülesandeks on anda edasi ruumisuhete tähendusi. Soome keeles võivad grammid esineda, nt. adpositsioonina (*Hän istui pöydän **päälle***), adverbina (*Rosvo hyökkäsi pimeästä **päälle***) või verbi partiklina (*Pane tuuletin **päälle***). (Huomo 2013: 7) *Takana*–grammil võib olla ka lisaks poeetiline metafoorne tähendus nagu ilmneb näitelauses 10, kus orientiir *kulma* 'nurk' paikneb metafoorselt vaatleja ja trajektori *jotain uutta* vahel. Ruumilises tähendusvaldkonda liituvad näitelauses 10 kaudne liikumismetafoor ja aja kulgemine. Piltlikult näidatakse ruumilist asukohta nurga taga, metafoorselt saadakse aru, et räägitakse tulevikus toimuvatest sündmustest, mille toimumist ei saa ette ennustada, neid näed alles siis, kui astud ümber nurga. *Takana*–grammi asukoha kuvamine kuulub relatiivsesse viitamisraami, kus *kulman takana* asub teisel pool kui vaatleja ise.

(10) *Ja kulman takana odottaa aina jotain uutta.*

„Taga“ olemisse kuulub tihti ka *takana* oleva asja, inimese, olukorra kirjelduse peitmine (trajektor on osaliselt orientiiri poolt peidetud) (Ojutkangas 2005: 547). Näitelauses 11 teeb Fury suletud uste taga ettevalmistusi järgmiseks kohtumiseks.

Suletud uksed väljendavad peidus olekut, sest teistel inimestel ei ole võimalik näha, mis seal toimub. Orientiir *suljetut ovet* peidab ära trajektori *Fury*, keda ei ole näha.

(11) *Fury* aikoo valmistautua *Chisoran* kohtaamiseen ottelemalla suljettujen ovien takana 12-eräisen ottelun kamerunilaista *Carlos Takamia* vastaan.

2. TAKANA-GRAMMI ANALÜÜS

Siinses peatükis antakse ülevaade *takana*-grammi materjali kogumisest ja meetodi kasutamisest, uurimustulemustest ning analüüsist.

2.1. Materjal ja meetod

Töö eesmärgiks on anda ülevaade *takana*-grammi kasutamisest soome igapäeva keeles, käsitledes grammi erinevaid tähendusvaldkondasid (abstraktne, temporaalne, ruumiline). Siinses magistritöös uuritakse, kas ja kuidas gramm väljendab trajektori suhet, kui trajektor on millegi *takana* 'taga' ehk kuidas *takana*-grammile rakendub peidusolek. Kas *takana*-grammil esineb metafoorset tähendust? Kas *takana*-gramm väljendab ainult staatilisust või ka liikumist?

Uurimus *takana*-grammi kasutamisest põhineb Soome ajalehtede *Iltasanomat* ja *Iltalehti* veebiportaalides (www.iltasanomat.fi ja www.iltalehti.fi) ilmunud lugudest. Materjal otsustati koguda ajalehtede veebiportaalist mitmel põhjusel. Esiteks lugejad on harjunud ajalehte lugema, sest see on elanikkonnale kergelt kättesaadav. Teiseks on ajakirjanduse üks oluline osa säilitada ning arendada keelt. Lisaks keel, mida kasutab ajakirjandus, kasutab ka suurem osa tema lugejatest – ajakirjanduskeel otseselt muudab inimese keelekasutust. Eriti tänapäeval, millal meedia mõjuvõim on suur ning paratamatult mõjutatakse oma lugejaid ka keeleliselt. (Kasik 2002, 2-6) Uurimismaterjali allika valikul sai oluliseks *Iltasanomate* ja *Iltalehti* lai lugejaskond, kuna tegemist on tabloidajakirjandusega, sest käsitletakse “pehmemaide” ja meelelahutuslikumaid teemasid. Teiseks oluliseks punktiks oli mõlema ajalehe veebiportaal, kus oli võimalik piiramatul hulgal otsida lugusid märksõna järgi ning neid kõiki ka lugeda. Ajalehtede otsingut on kasutatud seetõttu, et saada võimalikult konkreetseid materjale, mis esindaksid tegelikku keelekasutust.

Magistritöö materjal koosneb 300 *Iltalehti* ja *Iltasanomate* *takana*-juhtumist, mis on pärit pealkirjadest, tekstidest ning pildi allkirjadest. Materjal magistritöö

tarbeks koguti märtsis-aprillis 2014. 19.03.2014 kl 12:45 oli *Iltasanomate* veebiportaalis otsingutulemusele *takana* 18 801 vastust. *Takana*–gramme uurin kognitiivse lingvistika seisukohalt. Kõik *takana*–juhtumid on grupeeritud tähendus– ja teemavaldkonniti. Kogutud materjalist sada esimest lauset on analüüsitud detailselt veel jõudünaamika, sisemise ja välimise, varjatud tähenduse, perspektiivi järgi.

2.2. Uurimistulemused

Magistritöös uuritud 300 *takana*-grammi on Tabelis 1. ära jaotatud tähendusvaldkondade järgi. Nagu tabelist näha, on ülekaalus abstraktne tähendusvaldkond – 111 *takana*-juhtumit. Järgneb ruumiline 107 juhtumiga ning kõige vähem oli temporaalset tähendusvaldkonda 71 juhtumiga.

		Tähendusvaldkond		
		abstraktne	ruumiline	temporaalne
põhitähendus		111	107	71
põhitähendusi kokku %		37 %	35,70 %	23,67 %
mitmeti tõlgendatav:				
	veidi temporaalsust	1	1	-
	veidi abstraktsust	-	1	2
	veidi ruumilisust	5	-	1
mitmeti tõlgendatav kokku %		2 %	0,67 %	1 %

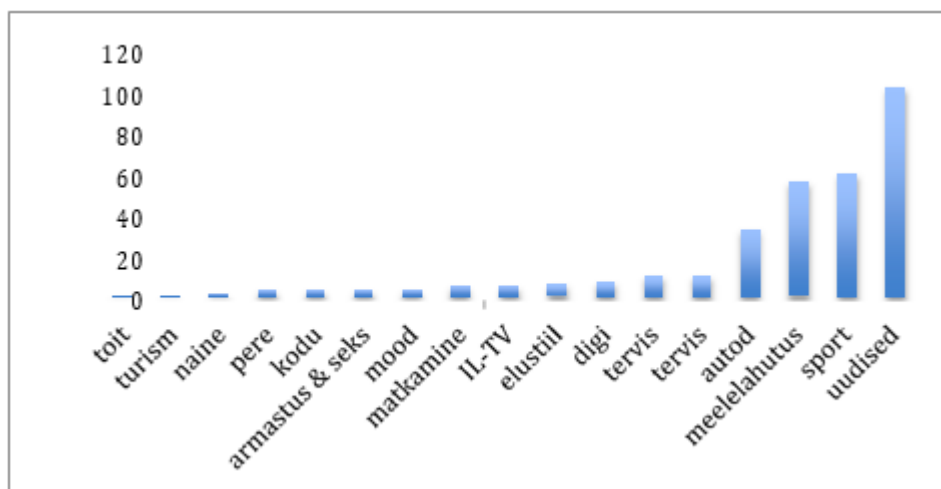
Tabel 1. 300 *takana*-juhtumi tähendusvaldkonnad

Uurimistulemustest selgub, suurem osa, 96,37 %, *takana*-gramme koosnes ühest tähendusvaldkonnast. Keerulisem oli määrata selliste lausete tähendusvaldkonda, milles oli ka teise tähendusvaldkonna omadusi. Näitelauses 12 on mõlema, nii ruumilise kui ka abstraktse, tähendusvaldkonna omadusi. Abstraktselt tuuakse välja relva arsenalid, mis asuvad kohe Soome idapiiril. Juhtum sai liigitatud siiski ruumilisse tähendusvaldkonda, sest räägitakse riikide geograafilistest piiridest ning vaatleja perspektiiv asub teisel pool piiri. Vaatleja kasutab perspektiivi kirjeldamisel absoluutset viitamisraami, milles on kokkulepitud riikide geograafilised üksused.

(12) *Tällainen asearsenaali on Venäjällä valmiina itärajan takana - painotus kääntynyt Suomen lähialueille.*

3,63 % juhtumitest oli lisaks ühele ehk põhitähendusvaldkonnale ka mõne teise tähendusvaldkonna omadusi. Kõige rohkem oli abstraktses tähendusvaldkonnas juhtumeid, mis olid mitmeti tõlgendatavad. Näitelauses 13 (tegemist on pealkirjaga, millele klikkides avaneb videolugu) on lisaks abstraktsetele omadustele ka ruumilisi omadusi. Lause on liigitatud abstraktsesse tähendusvaldkonda, kuna lause näol on tegemist abstraktse väljendusega moelava telgitagustes toimuvaga. Ruumilisust lisab lausele see, et loo autor viib vaatajad videoloo alguses konkreetselt moelava taha ning tutvustab, mis täpselt toimub. Orientiiriks on *näyttämö*, trajektoriks *Pariisin muotiviikko*.

(13) *Pariisin muotiviikot alkoivat - mitä tapahtuu näyttämön takana?*

Tabel 2. **Takana-grammi teemavaldkonnad**

Tabeli 2. andmed osutavad, *takana-grammi* juhtumeid oli 17 erinevas teemavaldkonnades. Peamiselt kasutati *takana-grammi* uudiste (98 juhtumit), spordi (58) ning meelelahutuse rubriikides. Kõige vähem oli *takana-grammi* toidu, turismi (mõlemaid 1), naise (2), pere, kodu, armastus & seks ning moe (kõikides 4) teema valdkonnades.

2.2.1. Grammide abstraktne tähendusvaldkond

Uurimistulemustest selgub, et kõige rohkem on *takana*-grammi lauseid abstraktses tähendusvaldkonnas. Abstraktset ehk mõttelist, mitte konkreetset, metafoorselt tüüpi tähendusvaldkonda, kus orientiir paikneb metafoorselt trajektori taga, oli ainult 1,3 % rohkem kui ruumilist ehk 37 %.

Selgeid abstraktse tähendusvaldkonna juhtumeid on 111. Näitelause 14 on väga selge abstraktse tähendusvaldkonna lause, kus trajektori *me* taga paikneb metafoorselt orientiir *ihmised*. Lauses rõhutab rääkija kangesti, kelle eest nad seisavad ning vastandab oma inimese tulistamist. Näitelause 15, kus trajektoriks on *peruuntuminen* ja orientiiriks *maahanpääsy*, on ka ainult ühe tähendusvaldkonna, abstraktse, lause.

- (14) *Ja yrittäköön joku sotilashenkilö ampua omia ihmisiä, joiden takana me seisomme, ei siis edessä vaan takana.*
- (15) *Häneltä on evätty maahanpääsy Saksaan ja Australiaan, ja myös Suomen-vierailun peruuntumisen takana näyttää olleen epäily siitä, ettei hän pääse edes maahan.*

Abstraktne tähendusvaldkond väljendab metafoorselt *takana*-olemist nt. *pommi-iskun* (näitelause 7), *veriteon*, *jättilaskun*, *onnettomuuden*, *hyökkäyksen*, *sieppauksen*, *murtovarkaussarjan*, *lakialoitteen*, *pilan*, *tempun*. Eelpool nimetatud *takana* olekud väljendavad metafoorselt tegude tagajärgi. Abstraktsed suhted valitsevad ka ettevõtete juhtimises, mille juhtimistulemusi võib teinekord hinnata alles mõne aja pärast.

Näitelause 16 esineb metonüümia, väljendades restorani tegelikku juhti. Samas ilma kontekstita on võimatu täpsemalt öelda, kas näitelause 17 väljendab kohtingu rakendusprogrammi Tinderi omanikke või juhte. Omanikud ja juhid ei pruugi ettevõttes samad inimesed olla.

- (16) *Ravintolan takana on kuuluisa venäläinen ravintolayrittäjä Andrei Dellos.*

(17) *Sean Rad, Jonathan Badeen ja Justin Mateen - miehet Tinderin takana.*

Kuues juhtumis on lisaks põhitähendusvaldkonnale, abstraktsele tähendusele ka temporaalset (1 juhtum) ja ruumilisust (5 juhtumit) lisatähendust. Näitelauses 18 on lisaks abstraktsele tähendusvaldkonnale ka ruumilisi elemente. Lauses tuleb ilmsiks, et plaadipoe müüja on poes töötanud pea 40 aastat. Ruumilisust lisab lausele see, et müüja väljendab oma tööol olemist just leti taga istumisega. Näitelause näol on tegemist siiski abstraktse tähendusvaldkonna lausega, kus müüja (trajektor) on müügileti (orientiir) taga.

Lauses 19 on lisaks põhitähendusvaldkonnale ka ruumilist lisatähendust. Ruumilisust lisab lausele see, et on elukutseid, kus töötataksegi reaalselt kaamera taga (nt. operaator, režissöör). Kuna antud lauses ei too kõneleja välja kedagi konkreetset, siis on näitelause põhitähendusvaldkond abstraktne. Sarnane näitelause 53 on peatükis 2.3., kus on seadmete kasutamisest juttu. Ainus abstraktse tähendusvaldkonna lause, kus on lisaks temporaalset tähendusvaldkonda, on näitelause 20, mis on ka liikuva ego lause. Antud lauses on orientiiriks konkreetne asi, *levy* 'plaat'. Lause asetab plaadid nende ilmumisaaja järgi ajalisse järjestusse. Niimoodi tekib liikuva ego sarnane metafoor, kus inimese varem salvestatud plaadid on ajalised tegemised, mida ta on teinud minevikus ja seepärast need ongi tema *takana* 'taga'.

(18) *Kaihoisa fiilinki tulee, olen ollut reilut neljäkymmentä vuotta tässä levykaupassa tiskin takana.*

(19) *Suomalaismies kiittää hengestään kameroita ja silmäpareja niiden takana.*

(20) *Takana on kaksi levyä ja lukemattomia keikkoja, Nopsajalka kertoo.*

Jõudünaamika lauseid on kõige rohkem abstraktses tähendusvaldkonnas, kokku 22 lauset. Teema valdkondadest on kõige rohkem uudiste valdkonnast. Kahes jõudünaamika lauses tuleb esile põhjustaja ja 19 lauses metafoorset pingutust. Spordi valdkonna näitelauses 21 on tegemist kausaalse näitega, kus mänedžer David Moyes

palub fännidel toetada Belgia jalgpallimeeskonda, et viimastel oleks jõudu võita. Näitelauses 22 on tegemist sarnase pingutusega nagu on lauses 8. Lauses 22 on tehtud ränka tööd edu saavutamiseks, aga suurest töötegemisest telesaade ei räägi.

Abstraktses tähendusvaldkonnas väljendab *takana* emotsioone: *raivon, ystävällisyyden*. Abstraktsete suhete, sotsiaalsete suhte väljendamisel võib *takana* pakkuda nii seljataguse toetust, näitelause 23, kui ka sellele vastupidist ehk selja taga rääkimist, näitelause 24.

- (21) *Kovan paineen alla oleva manageri David Moyes lähetti hallitsevan mestarin kannattajille perjantaina sähköpostikirjeen, jossa hän pyysi heitä pysymään yhtenäisesti Punaisten paholaisten takana.*
- (22) *Sen sijaan tv-lähetys ei kerro sitä, millaisen työn takana menestys on ollut.*
- (23) *Puolueen linja on päätetty puoluekokouksessa, ja sen takana me olemme.*
- (24) *Joku puhuu sinusta selkäsi takana.*

Abstraktset tähendusvaldkonda on kõige rohkem uudiste (49), meelelahutuse (21), spordi (14) rubriikides ning kõige vähem toidu (1) ja turismi (1) teemavaldkondades. Abstraktses tähendusvaldkonnas on *takana*-grammi kasutatud viie pildi allkirjas ja ühe artikli pealkirjas. Näitelause 25 on uudiste teemavaldkonnast, kus *surma* 'surm' on orientiir. *Takana* väljendab suhet surma ja Talebani vahel.

- (25) *Taleban-liike on kiistänyt olevansa surman takana.*

2.2.2. Grammade ruumiline tähendusvaldkond

Ruumilist tähendusvaldkonda, kus orientiir ja trajektor on paigal või liigub, oli 35,7 % ehk 107 juhtumit (ainult 1,3 % vähem kui abstraktset tähendusvaldkonda). Kognitiivne valdkond kujutab ruumi kui füüsilisel kujul tajutavat keskkonda, kus läbi kehastumise kogemuse oskame paremini kirjeldada nii oma mõtteid kui ka tundeid.

Ruumilises tähendusvaldkonnas *takana*-gramm väljendab füüsiliselt 'taga' olemist. Väga selge ruumilise tähendusvaldkonna näitelause 26, kus trajektoriks on *lokki* 'kajakas' ja orientiiriks *ikkuna* 'aken'. Selget ruumilist tähendusvaldkonda näitab näitelause 27, kus trajektor on *Irina* ja orientiiriks *verho*. Lause kuulub relatiivsesse viitamisraami, kus kontserdipubliku perspektiivist nii orientiir kui ka trajektor on paigal ning üks asub teise taga.

(26) *Lokki sairaalan ikkunan takana - loppua et usko!*

(27) *Jannika kertoo Irinan laulavan verhon takana myös keikoilla.*

Kahes lauses oli lisaks ruumilisele tähendusvaldkonnale ka temporaalseid ja abstraktseid omadusi. Lisaks põhitähendusele, ruumilisele tähendusvaldkonnale, väljendab näitelause 28 ka temporaalseid omadusi. Kevin Moore (2006) liikuva ego metafoori järgi kaks või enam entiteeti liiguvad samas suunas mööda sama rada ning üks on teise ees. Kuhu iganes nad lähevad, kohale saabub esimesena see, kes oli eespool ning viimane saabub hiljem. Väga oluline on liikujate järjekord, sest vahet ei ole, millisest vaatepunktist vaadatakse, ikka on saabumise järjekord sama. (Moore 2006: 76-77) Ruumiline liikumine on alati seotud ajaga, sest liikuja on omal liikumisteel erinevatel aegadel erinevates punktides. Lause on liigitatud ruumilisse tähendusvaldkonda, sest ta annab edasi pigem ruumilist muutust, kui ajalist. Näitelauses 9 on lisaks ruumilisele tähendusvaldkonnale ka abstraktseid omadusi. Sotsiaalmeediavõrgustik Facebook lisab lausele abstraktsust, sest tegemist on programmi, mitte inimesega. Lause on liigitatud ruumilisse tähendusvaldkonda, sest väljendatakse *näppäimistö* 'klaviatuuri kasutamist'. Näitelausel on veel teinegi huvitav omadus. Soome keelele on iseloomulik, et istutakse arvuti ees (*koneen edessä*), aga rooli taga (*ratina takana*), näitelause 50. Näitelause 9 väljend *näppäimistön takana* meenutab rooli taga istumist, kuigi arvutile ei ole antud liikumissuunda. Arvuti ei liigu kuhugi, vaid seisab paigal. Näitelause teeb huvitavaks see, kuidas masina esi- ja tagakülge määratakse. Frontaalne telgsüsteem määrab ära arvuti esikülje ning selle kasutamise ja manipuleerimisele, mis omakorda mõjutab *takana*-grammi. Näitelause 29 väljendab sõiduki enda liikumist. Väga oluline on aspekt, kuidas inimene on

füüsiliselt auto asetanud ruumi, sest orientatsioonimetafoorid põhinevad meie igapäevasel kogemusel. Auto jaotatakse sisemiseks ja välimiseks osaks. Inimene omakorda asetatakse auto esiossasse, mis tekitab interaktsiooni. Rool on interaktiivne seade nagu arvuti, mille esipooleks loetakse seda poolt, kustpoolt seadet kasutatakse. Siiski autot juhtiv inimene on rooli *takana* 'taga', mitte *edessä* 'ees'.

- (28) *Ferrari valui mutkassa hieman ulos radalta, ja takana ollut Bottas tuli ohi.*
- (9) *Tämä ei sinällään harmita koska Facebook myös osoitti että suurin osa ystävistäni ovat näsäviisaita viisastelijoita näppäimistön takana joka alkoi sekin ärsyttämään pikkuhiljaa.*
- (29) *Hän kuvasi työtä antoisaksi, mutta raskaaksi ja varsinkin ratin takana kuluttavaksi.*

Metafoorselt peidus olemist väljendab näitelause 30, mis on pärit Tupla šokolaadi reklaamist. Šokolaadi reklaamis ripub kangeline rongist väljaspool, käes šokolaad. Tüdruku vaatepunktist on kangeline, kellel on käes šokolaad, teisel pool sein, st sein taga. Näitelauses 31 on vaateleja ühel pool, venelased teisel pool, väga selge eristamine. Mõistestaja on Soome poolel, aga tema asukohale ei viidata, perspektiivi üldse ei mainita.

- (30) *Taitaa tyttö tietää, että seinän takana olisi patukkaa tarjolla.*
- (31) *Satelliittikuvat Venäjän asevoimien tukikohdista näyttävät, että rajan takana riittää runsaasti kalustoa.*

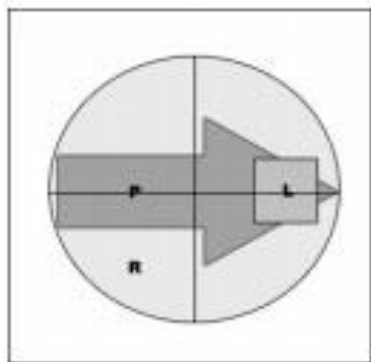
Huvitav oli määrata näitelause 32 tähendusvaldkonda. Tegemist on pildi allkirjaga, kus tekstis ei ole publikut eraldi välja toodud. Publikut kujutatakse selles lauses kas nähtamatuna või peidus olevana.

Näitelauses 33 on orientiiriks jalad, trajektoriks hoopis aga orientiiri osad ehk inimese jalad.

- (32) *Artisteilla on kulissien takana omat konttipukuhuoneensa.*
- (33) *Ota asento kuin hiihtäisit, toinen jalka edessä, toinen takana.*

Neljas ruumilise tähendusvaldkonna lauses on trajektor orientiiri sees. Näitelausest 34 võib järeldada, et räägitakse sõiduki sisemisest poolest (*sisäpuoli*) ning kanoonilisest sõidusuunast. Thora Tenbrink (2011) toob välja, et telgsüsteem (*directional system*) põhineb orientiiri sisemistel osadel, mis on seotud sisemise viitamisraamiga, kus orientiir võib tähistada trajektorit. Sisemise viitamisraami (*External intrinsic reference*) suunad toimivad kellaosutite suunas: eest-paremale-taha-vasakule. Jooniselt 1. on näha, et sisemise viitamisraami orientiir (R) on piisavalt suur, et mahutada endas trajektor.

- (34) *Takana auton amerikkalaisista juurista muistuttaa kahdessa osassa sähköllä avautuva takaluukku.*

Joonis 1. **Orientiir on trajektori sees, sisemine viitamisraam.**²

R (*relatum*) orientiir, suur ring
 L (*locatum*) trajektor, väike ruut
 P (*perspective*) perspektiiv

Ruumilises tähendusvaldkonnas on kaks lauset, milles on kasutatud varjatud tähendust ehk milles trajektor on vaatluspunktist kaugemal olles orientiiri taga. Teised inimesed ei

² Thora Tenbrinki 2011 joonis.

näe, mis toimub nõ suletud uste taga. Lausele 35 lisandub ka veel abstraktne tähendus, kus ollakse ka avalikkuse eest peidus. Samuti ei seisa keegi füüsiliselt nende otsuste taga.

Näitelauses 36 võtab vaatleja naabri seisukoha. Rääkija on ise trajektor. Oluline ei ole rääkija oma perspektiiv, vaid perspektiiv asetatakse naabri seinu poolele, mis saab toimuda ainult sellepoolest, et kajastab inimkogemust – oskame kolmemõõtmeliselt ruumi ette kujutada.

(35) *SDP:n puoluevaltuusto jupisi lauantaina suljettujen ovien takana lapsilisien leikkauksesta.*

(36) *Seinän takana maatesa oli mahdotonta sulkea korvansa naapurihuoneen tapahtumilta ja vierailuilta.*

Ruumiline tähendusvaldkond kuvab staatilisi suhteid, kus trajektor ja orientiir seisavad paigal. Näitelauses 37 trajektori ja orientiiri paigal seismist väljendab *skotti* peidusolek *Schulmani* taga.

Uurimistulemustest selgus, et *takana*-grammi kausaalsus võib väljenduda mures, mis oli kampaania põhjuseks 38.

(37) *Lisäksi samassa mainoksessa Schulman vetää esiin pistoolin ja ampuu takana seisovaa skottia vatsaan.*

(38) *Kolmen päivän ilmaiskampanjan takana on huoli ilmansaasteista, joiden taso on lämpimän ja tuulettoman kevätsään takia noussut korkeaksi.*

Ruumilist tähendusvaldkonda oli kõige rohkem uudiste (37), autode (24), meelelahutuse (18) ning kõige vähem digi ja matkamise (1) rubriikides. *Takana*-grammi on kasutatud neljas pealkirjas ning ühes pildi allkirjas. Ruumilises tähendusvaldkonnas oli kerge määrata *takana*-grammi pildi pealkirja juhtumist, nagu ilmestab näitelause 39, kus nimetatakse järjest pildi peal olevad inimesed.

- (39) *Kuvassa takana vasemmalta Veronica, Milla, Heli, Hanna, Heidi ja Jonna.*

2.2.3. Grammade temporaalne tähendusvaldkond

Uuritud materjalis oli kõige vähem temporaalset ehk ajalist tähendusvaldkonda, kus orientiir ja/või trajektor liiguvad ajas, 71 juhtumit ehk 23,67 % kõikidest tähendusvaldkondadest. Temporaalne tähendusvaldkond väljendab ajalist kogemust ja kulgemist. Selget temporaalset tähendusvaldkonda väljendab näitelause 40, kus nii trajektor *seurustelu* 'kurameerimine' kui ka orientiir *4 vuotta* 'neli aastat', mõlemad liiguvad ajas.

- (40) *Seurustelua oli takana noin 4 vuotta.*

Lisaks temporaalsele omadusele oli ka abstraktset (2 lauset) ja ruumilist (1 lause) tähendust. Näitelause 41 on selja taga raske töönal (*takana on pitkä ja rastas* [sic!] *työviikko*), mis väljendab temporaalsest vaatevinklist, kuidas orientiir ja trajektor liiguvad ajas. Tegemist on liikuva ego metafooriga, kus ego on orientiir ning liigub ajas, ja *viikko* on trajektor ning püsib metafoorselt paigal. Abstraktsust lisab näitelausele juurde see, et teine peab saama magada, sest tema selja taha jääb pikk ja raske töönal, mis liigub ajas.

- (41) *Toinen taas on sitä mieltä, että hänen pitää saada nukkua, koska takana on pitkä ja rastas* [sic!] *työviikko.*

Liikuva ego metafoori lauseid leiab ainult temporaalsest tähendusvaldkonnast, millest kaks on spordi 42, kaks meelelahutuse ja üks autode 43 rubriigist. Liikuva ego metafoori lauses aeg püsib paigal ja inimene liigub edasi tulevikku. Näitelause 44 on kaudselt inimese *takana* 'taga' kaasas midagi tema minevikust. Näitelause 44 on

lisaks temporaalsele tähendusvaldkonnale ka liikumist (lendamine). Lause trajektoriks on *lentotunnit*, mis on ajaline nähtus, sest Zaharie on reaalselt lennanud 18 000 lennutundi.

- (42) *Räikkönen ajoi Ferrarillaan radalle, kun puolentoista tunnin harjoitusjaksoa oli takana yli 20 minuuttia.*
- (43) *Takana oli myynnillisesti huono kesärengaskausi.*
- (44) *Malesialaisella, 53-vuotiaalla Zaharie Ahmad Shahilla oli yli 18 000 lentotuntia takana.*

Lisaks eelpoolmainitud liikuva ego metafoorile on temporaalsele tähendusvaldkonnale iseloomulikud ka jõudünaamikad väljendavad laused. Näitelauses 45 peitub kausaalsus selles, et tunnistuse saamiseks peab liikuv ego, kellele küll otse ei viidata, aga on implitsiitselt olukorras olemas/kohal, pidanud pingutama, et läbida koolitus. Liikuva ego metafoori, trajektorit *hengenpelastuskoulutus*, väljendatakse antud näitelauses minevikus

- (45) *Talen aikana käyty hengenpelastuskoulutus on nyt onnellisesti takana ja luvat taskussa.*

Temporaalses tekstitüübis on kolm jõudünaamika lauset. Näitelauses 46 on tegemist jõudünaamika pingutusega. Trajektoriks on *botox*, mis ei põhjusta süste vaid vastupidi – süste peab tegema mitu korda, et *botox* toimiks ravina uriinipidamatuse vastu. Pingutus väljendub selles, et patsient peab käima mitu korda arsti juures, kus talle tehakse süste. Meenutab idioomi *-olla monen mutkan takana-*, mis tähendab, et punktist A punkti B jõudmiseks tuleb läbida pikk ning pingutuste rohke teekond. Samasugune pingutus oli ka näitelauses 8, kus artisti teekond kuulsaks saamisel oli pikk ning vaevarohke, mis väljendus pingutuses.

- (46) *Virtsan karkailun hoitomuotona Botox on siis useiden pistosten takana.*

Temporaalse tähendusvaldkonna metafoorset liikumist edastab näitelause 47. *Pitää*-verbi kasutamisel on tegemist võistluse metafoorse dünaamikaga. SaiPa 'hokimeeskond' üritab takistada JYP-i 'Jyväskylän hokimeeskond' möödumist neist endist, seepärast hoitakse neid tagasi metafooris, kus võitja on kaotaja ees. Nii SaiPa kui ka JYP liiguvad samal teekonnal. Moore (2014) toob välja ühise eesmärgipärase aktiviteedi (*activity path*), kus samal teekonnal on kaks liikujat, kus mõlemad soovivad saada üksteise ette. Kuna teekond on suunaga tulevikku, võib tunduda, et üks liikuja (*mover*) on teisest eespool ning lausa kaugemas tulevikus. Tegelikult osaleb ainult üks aeg, milles mõlemad liikujad jõuavad edasi. Kuigi ühisel liikumisteel on mitu ajalist struktuuri, mis võivad olla mõnes mõttes paralleelsed liikuva egoga, edasijõudmise metafooril (*metaphor of advancement*) on ühisel liikumisteel omadused, mis eristavad seda liikuvast egost.

(47) *SaiPa oli pitkään kiinni kolmessa pisteessä, mutta ei ollut riittävän kypsä pitämään JYPin takanaan loppuun asti.*

Temporaalses tähendusvaldkonnas on *takana*-sõna kasutatud artikli pealkirjas kahel korral ning pildi allkirjas ühel korral. Kõige rohkem *takana*-juhtumeid on temporaalses tähendusvaldkonnas spordi (30), meelelahutuse (12) ja uudiste (9) rubriigis. Kõige vähem oli digi, IL-TV, matkamise ja moe valdkonnas – kõiki üks lause. Võib öelda, et temporaalset tähendusvaldkonda kasutatakse kõige rohkem spordist rääkides. Väga selge temporaalse tähendusvaldkonna lause on 48, kus trajektoriks on *tamperelaiset* ja orientiiriks *Pohjois-Suomen joukkue*. Näitelause teeb temporaalseks see, et ta kuvab mingisuguse spordiala punktiseisu, kuigi mõlemad, nii trajektor kui ka orientiir liiguvad samas suunas, nende vastastikune kaugus ei muutu. Moore (2014) toob välja eesmärgipärase aktiviteedi (*purposeful activity*), kus inimesed tegutsevad eesmärgi nimel ja see tegevus edeneb aja jooksul. Moore lisab, et eesmärgid on sihtkohad, mida ego võib mitte kunagi saavutada ja seetõttu ei jõua ta ka oma sihtkohta.

- (48) *Kun aamu valkeni, tamperelaiset olivat kahdeksan pistettä koko Pohjois-Suomen joukkueen takana .*

2.3. Analüüs

Takana-grammi kõige oodatud kasutamine oli ruumilises tähendusvaldkonnas, milles gramm viitab kellegi, millegi taga olemisele, mida väljendab näitelause 49. Uurimistulemustest selgub aga, et 300 *takana*-grammi analüüsis oli kõige rohkem juhtumeid abstraktsest tähendusvaldkonnast, seejärel ruumilisest ning kõige vähem temporaalsest. Pikem ülevaade uurimistulemustest on peatükis 2.2.

- (49) *Suoran lähetyksen aikana ohjelman artistit odottavat esiintymisvuoroaan studion verhojen takana olevalla backstagella.*

Peatükis 1.8. on välja toodud SK veebisõnaraamatu seletus ning kasutus *takana* sõna kohta. Sõnaraamat ei too välja *takana* kasutamises võimalust seadmete juures. Uurimistulemustest aga selgub, et *takana*-grammi kasutatakse seoses seadmetega. Eraldi saab välja tuua **seadme kasutamise** kui ka käsitluse, kus **seadme kasutaja on seadme taga**. *Takana*-gramm väljendab olukordi, milles seadet (asja) kasutav inimene on ise seadme taga: binokli taga (*kiikarin takana*) lause 50, rooli taga (*ratin takana*) lause 51, klaviatuuri taga (*näppäimistön takana*) lause 9, objektiivi taga (*linssin takana*) lause 52. Näitelause 29 tuleb hästi esile, kuidas nii inimestel kui ka mõnedel asjadel, st autodel on loomu poolest olemas esi- ja tagakülg. Samas näiteks puude puhul ei ole olemas sellist loomulikku jaotust. Liikuvad objektid saavad üldiselt ees-tagat orientatsiooni vastavalt oma liikumise suunale. Esikülg paikneb liikumise suunas või tavapärase liikumise suunas, ka tagurdava auto esiots jääb ikka esiotsaks. (Lakeoff, Johnson 2011: 75) Näitelause nimetame rooli esipooleks seda osa, mis poolt me hoiame autot juhtides käes. Me juhime rooli abil autot õiges liikumissuunas. Siiski istub autot juhtiv inimene rooli *takana* 'taga', mitte *edessä* 'ees'.

- (50) *Kiikarin takana ollut Jari Karinkanta sanoi, että kolmas laukaukseni oli saman verran sisällä kuin edellinen oli mennyt ohi.*
- (51) *Hän työtä antoisaksi, mutta raskaaksi ja varsinkin ratin takana kuluttavaksi.*
- (52) *Kojetaulu linssin takana nauhamaisesti liikkuvine mittarinäyttöineen ja yksipuolaisine ohjauspyörineen vahvasti vaikutelmaa tulevaisuudesta aikakoneella*

Takana-juhtumid seadmete kasutamise osas on oodatavalt ruumilisest tähendusvaldkonnast. Eelpool nimetatud seadmetel (binokkel, rool, klaviatuur, objektiiv) on olemas esi- ja tagapool. Erinevuse toob sisse näitelause 9 (*näppäimistön takana*), kus on veel lisaks ka abstraktset elementi. Antud näitelause teeb juhtumi eriliseks see, et soome keeles istutakse üldjuhul arvuti ees (*koneen edessä*), antud juhul aga klaviatuuri taga. Arvutikasutaja poolt vaadatuna jääb arvuti esipool teisele poole klaviatuuri. Mõlemad seadmed, nii autorool kui ka klaviatuur, on interaktiivsed. Autole, kui masinale, on antud liikumissuund, mida võib ja saab manipuleerida, mis omakorda mõjutab *takana*-grammi.

Eespool on välja toodud, et *takana*-grammi kasutatakse seadmete puhul, kui seadme kasutaja on ise asja taga. Uurimustulemustest selgub, et *takana*-grammi kasutatakse ka seadmete puhul. Näitelause 53 on ruumilisest tähendusvaldkonnas, andes ruumiliselt edasi, mis toimub kaamera taga filmides. Teine näitelause 54, on abstraktsest tähendusvaldkonnast, kus režissöör (Gordon-Levitt) ei pea olema füüsiliselt ise kaamera taga, et juhtida kaamera tööd. Sarnane lause on peatükis 2.2.1. näitelause 19.

- (53) *IL-TV tarjoaa mahdollisuuden vilaista, mitä elokuvaa kuvattaessa kameran takana tapahtui.*
- (54) *Lupauksia herättävä startti Gordon-Levittin uralle kameran takana, mutta ei räjähtävä läpimurto heti ensimmäisellä yrityksellä.*

Takana-grammile on iseloomulik väljendada toetust, vajadusel jõudünaamika abil olukord metafoorselt “tööle” panna. Kaaskodanike **seljataguse toetamine** on mõtteline, abstraktne (näitelaused 55, 56). Toetamaks teise inimese seljatagust on üldiselt vaja aastaste pikkust tutvust ning usaldust. Üllatuslikult tekitab *takana*-gramm näitelauses 57 küsimust, kas toetus on üldse olemas.

(55) *Alun perin lakialoitteen takana oli yli sata edustajaa, mutta yli kymmenen edustajaa veti tukensa pois asiasta syntyneen jyrkän keskustelun jälkeen.*

(56) *Urpilaisen takana on selkeimmin Oulu.*

(57) *No kun sinä kieltäydyt vastaamasta, että oletko näitten vanhojen päätösten takana, jotka on näitä raskaita, toimittaja perusteli.*

SK järgi on soome keeles on teisigi adverbide, mis väljendavad taga olemist, nt. *jäljessä* ja ***perässä***. Materjali analüüsist selgus, et antud näitelauses 58 sobib *takana*-grammi asemel kasutada ka *perässä*-grammi. *Perässä*-gramm sobib väga hästi lausesse, kuna väljendab liikumist.

(58) *Takana ajavan auton tuulilasiin lentävä kivi ei aiheuta edellä ajavalle korvausvastuuta, kertoo Helsingin Sanomat.*

Takana-grammile on iseloomulik nähtamatu olek või trajektori **peidusolek**, näitelaused 59, 60, 61. Veidi teistsugusem peidusolek on näha lauses 59, mis on seotud kasutajanime ja salasõnaga. Paroolid võivad toimida ühelt poolt tõketena. Pääsemaks postkasti lugema oma e-kirju on tarvis teada kasutajanime ja salasõna. Kui tõkked on ületatud ehk kasutajanimi ja salasõna on korrektselt sisestatud, pääseb postkasti sisse e-kirju lugema ja saatma. Teiselt poolt viitab kasutajatunnuse ja salasõna teadmine ka *botoxi* lausele 46, kus oli tarvis läbida süstide näol ravikuur. Mõlemad näited nõuavad pingutust, et vajaminev tegevus saaks tehtud.

- (59) *Yksityisviestit ovat pääsääntöisesti käyttäjätunnuksen ja salasanan takana, joten ne voidaan periaatteessa rinnastaa kirjesalaisuuden piiriin kuuluviksi.*
- (60) *Artisteilla on kulissien takana omat konttipukuhuoneensa.*
- (61) *Tällaista on Tähdet, tähdet -kulissien takana.*

Takana-grammile on iseloomulik **liikuv**a **ego metafoori** kasutamine, kus inimene liigub minevikust tulevikku teekonnal, mida nimetatakse ajaks. Uurimistulemustest selgub, et liikuv ego metafoori lauseid on ainult temporaalses tähendusvaldkonnas. Liikuv ego metafoori saab kasutada lausetes, mis väljendavad aega. *Takana*-gramm väljendab ka liikumismetafoori laiendust näitelause 20, kus trajektor ei ole aeg vaid asi (*levy*) ja räägitakse plaadile liituvast ajahetkest ehk plaadi ilmumisest.

Takana-gramm kasutab **jõudünaamikat** üldiselt abstraktses tähendusvaldkonnas, ainult üks kausaalne pingutus oli temporaalses tähendusvaldkonnas. Jõudünaamikas üritab üks jõud mõjutada teist jõudu, teine jõud mõjutab jälle esimesele vastu. *Takana*-gramm väljendab ka metafoorselt millegi taga olemist, nt. näitelause 7 pommiplahvatuse põhjustamist. Lisaks pommiplahvatusele võib olla nii metafoorne takistus (näitelause 8) kui ka pingutuse ületamine (näitelause 22).

Analüüsist selgus, et *takana*-gramm võib väljendada ka muret, mis oli kampaania põhjuseks (näitelause 38).

KOKKUVÕTE

Magistritöö ”*Takana*-grammi kasutamine igapäevases soome keeles” eesmärgiks oli uurida *takana*-grammi kasutamist soome igapäeva keeles. Võimalikult autentse igapäevase keele materjali saamiseks on kasutatud Soome ajalehtede *Iltasanomat* ja *Iltalehti* veebiportaalide otsingutulemusi.

Töö esimeses osas on tutvustatud kognitiivse keeleteaduse teoreetilisi lähtekohti ja antud ülevaade magistritöö analüüsi osas kasutatud olulistest mõistetest: gramm, entiteet, trajektor, orientiir, viitamisraam, telgsüsteem, ruumiline, temporaalne ja abstraktne tähendusvaldkond, liikuva ego ja aja metafoor, jõudünaamika. Magistritöö teises osas on välja toodud ülevaade kogutud materjalist ning tutvustatud uurimismeetodit. Lisaks on välja toodud uurimustulemused ning grammide jaotamine tähendusvaldkondade alusel.

Käesoleva töö eelduseks oli, et *takana*-grammi kasutatakse kõige sagedamini ruumilises tähendusvaldkonnas. Uurimustulemustest aga selgus, et enim oli kasutatud grammi abstraktses tähendusvaldkonnas (37% juhtudest), millele järgnesid ruumiline (35,7%) ja temporaalne (23,67%) kasutus. Analüüsitud laused toetasid staatilist käsitlust, mis kuulusid ruumilisse tähendusvaldkonda, kus trajektor ja orientiir seisavad paigal.

Magistritöö üheks oluliseks uurimisküsimuseks oli kas *takana*-gramm väljendab trajektori suhet, kui trajektor on millegi ‘taga’ (peidus). Lugemaks e-kirju (näitelause 59) postkastis on selleks vajalik sinna sisse logida. Sisse logimiseks on vajalik teada kasutajanime ja salasõna, mis toimivad aga tõketena. Postkasti sisenemiseks peavad olema nõutud väljad (kasutajanimi ja salasõna) täidetud korrektselt ning alles seejärel pääseb lugema oma e-kirju ehk tõkked on ületatud. Kasutajatunnuse ja salasõna teadmine kui tõkete ületamine viitab jõudünaamikale näitelauses, milles on tarvis läbi teha pingutust nõudev ravikuur (näitelause 46). Ravikuuri lauses on trajektoriks *botox*, mis ei põhjusta süste vaid vastupidi süste peab tegema mitu korda, et

botox toimiks ravina uriinipidamatuse vastu. Pingutus väljendub selles, et patsient peab saama mitmeid süste paranemise eesmärgil. Lauses nõutav pingutus meenutab idioomi *-olla monen mutkan takana-*, mis tähendab, et punktist A punkti B jõudmiseks tuleb läbida pikk ning pingutuste rohke teekond. *Takana*-grammi materjali hulgast tuli välja metafoorset peidusolekut, kus Tupla šokolaadi reklaamis (näitelause 30) ripub kangelane, käes šokolaad, rongist väljaspool. Tüdruk ise kangelast ei näe, vaid ainult šokolaadi, mille kangelane lükkab vaguni praost sisse. Tüdruku vaatepunktist on kangelane teisel pool seina, st. seina taga.

Takana-grammi on kasutatud poeetilises metafooris *Ja kulman takana odottaa aina jotain uutta*, kus piltlikult näidatakse asukohta nurga taga, metafoorselt saadakse aru, et räägitakse tulevikus toimuvatest sündmustest, mida ei ole võimalik ette ennustada. Neid sündmusi näed ainult siis, kui astud metafoorselt ümber nurga.

Metafoorset *takana* 'taga' olekut väljendab gramm abstraktses tähendusvaldkonnas, kus nt. inimene X käivitab metafoorselt pommi, mitte ei süüta pommi. Lisaks pommi käivitamisele võib metafoorselt olla 'taga nt. *veriteon, jättilaskun, onnettomuuden, hyökkäyksen, sieppauksen, murtovarkaussarjan, lakialoitteen, pilan, tempun-takana*. Eelpool nimetatud *takana* olekud väljendavad metafoorselt tegude tagajärgi. Ka ettevõtete või sotsiaalplatvormide juhtfigure või omanikke, kes juhivad tegevust ehk omavad abstraktseid suhteid, väljendab *takana*, nt. *ravintolan, Tinderin*.

Takana-grammi uurimisel on oluline inimese enda füüsiline kogemus ruumist, sest gramm annab edasi ruumisuhete tähendusi. Ruumisuhted peegeldavad inimkogemust, mille abil suudame nt. ruumi kolmemõõtmeliselt vestluspartnerile kirjeldada ning tema oskab üle võtta kirjeldatud perspektiivi. Nii inimestel kui ka mõnedel asjadel saame välja tuua esi- ja tagakülje, mis lihtsustab teisel inimesel aru saamist või perspektiivi üle võtmist. Eelpool välja toodud Tupla reklaami kangelase ja vagunis asuvat tüdrukut on seos füüsilise kogemusega ruumist palju kergem ette kujutada ning nende omavahelist asukohta määrata.

Uurimistulemustest selgus, et *takana*-grammi kasutab liikuva ego metafoori, milles inimene ehk ego liigub minevikust tulevikku teekonnal, mida nimetatakse ajaks.

Trajektoriks ei pea olema aeg, vaid võib olla ka asi (*levy*). Kasutatakse ka liikumismetafoori laiendit, kus räägitakse plaadile liituvast asjahetkest ehk plaadi ilmumisest.

Materjali uurimisest selgus, et *takana*-grammil on oluline roll seadmete kasutamises. *Takana*-gramm väljendab olukordi, milles seadet (asja) kasutav inimene on ise seadme taga: binokli taga (*kiikarin takana*), rooli taga (*ratin takana*), klaviatuuri taga (*näppäimistön takana*), objektiivi taga (*linssin takana*). Samuti väljendab gramm olukorda, kus seadme kasutaja ei pea olema seadme taga, et töö saaks tehtud, nt. režissöör ei pea olema kaamera taga.

Huvitav *takana*-grammi tähelepanek ilmnes ruumilises tähendusvaldkonnas, kus näitelauses võtab vaatlaja naabri seisukoha. Rääkija on ise trajektor. Oluline ei ole rääkija oma perspektiiv vaid perspektiiv asetatakse naabri seina poolele.

Uurimise jätkamiseks oleks põnev läbi viia küsimustikud emakeelsete kõnelejate hulgas, selgitamaks välja eelistusi tähendusvaldkondade kasutamisel. Miks mitte uurida *takana*-grammi kasutamist läbi mitme ajalise perioodi ning läbi viia kontrastiivne analüüs eesti ja soome keeles. Soome keele grammide valdkond omab suurt potentsiaali edaspidiseks uurimiseks.

KIRJANDUS

Fekete jt = Fekete, Csenge, Tuomas Huumo, Kersten Lehismets 2013. Breaking Trough: How Force Dynami Strength Varies in Finnish Adpositional Constructions With The Adposition *läpi* 'Through'. LINGUISTICA URALICA XLIX 2013 1, 30–49; http://www.kirj.ee/public/Linguistica_Uralica/2013/issue_1/ling-2013-1-30-49.pdf.

Vaadatud 14.05.2016

Huumo, Tuomas 2010. Suomen väyläadpositioiden prepositio- ja postpositiokäyttöjen merkityseroista. – Virittäjä 4, 531–561.

Huumo, Tuomas 2013. Kaiken edellä on nainen. Suomen dynaamisten akseligrammien järjestelmä ja sen käyttö paikan ja ajan ilmauksissa. – Sananjalka, 55, 7-28.

Kasik, Reet 2002. Eesti kirjakeele kasutusala ja nende seisund – ajakirjandus ja meelelahutus.

http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/40635/Keel_Ajakirjanduskeel.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Vaadatud 14.05.2016.

Kelloniemi, Tiina 2014. *Perässä-* ja *jäljessä-*grammien käyttö ja synonymisyys. Bakalaureusetöö. Käsikiri Turu Ülikooli keeleteaduse ja tõlkimise osakonnas.

Lakoff, George 1987. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, George, Mark Johnson 2011. Metafoorid, mille järgi me elame. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Langacker, Ronald W. 1987. Foundations of Cognitive Grammar. Vol I: Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. 2008. Cognitive Grammar. An Introduction. Oxford: Oxford University Press.

Levinson, Stephen C. 2003. Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity. Cambridge: Cambridge University Press.

- Levinson, Stephen C., David P. Wilkins 2006.** Grammars of Space: Explorations in Cognitive Diversity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindstromberg, Seth 1997.** English prepositions explained. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Moore, Kevin Ezra 2006:** Space-to-time mappings and conceptual metaphors. *Cognitive Linguistics* 17(2), 199–244.
- Moore, Kevin Ezra 2014.** The two-Mover hypothesis and the significance of „direction of motion“ in temporal metaphors. – Review of Cognitive Linguistics. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ojutkangas, Krista 2005.** Viittauskehysket ja tarkastelunäkökulma – miten sijaintia perusakseleilla kuvataan? – Virittäjä, 4, 525-551.
- SK = Kielitoimisto Sanakirja** <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Vaadatud 14.05.2016.
- Svorou, Soteria 1994.** The Grammar of Space. (Typological Studies in Language, 25) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Talmy, Leonard 2000.** Toward a Cognitive Semantics. <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/talmy/talmyweb/TCS.html>. Vaadatud 07.05.2016.
- Tenbrink, Thora 2011.** Frames of Space and Time in language. – Journal of Pragmatics. Reference, 3, 704 – 722. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S037821661000192X>. Vaadatud 14.05.2016.
- Tragel, Ilona, Ann Veismann 2008.** Kuidas horisontaalne ja vertikaalne liikumissuund eesti keeles aspektiks kehastuvad? – Keel ja Kirjandus, 7, 515–530.
- Vainik, Ene 1995.** Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Veismann, Ann 2009.** Eesti keele kaas- ja määrsõnade semantika võimalusi. Doktoriväitekirj. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Õim, Haldur 2000.** Keeleuurimine ja keeleteooria läbi aegade. – Oma Keel 1, 9–17.
- Õim, Haldur 2008.** Kognitiivne pööre. – Keel ja Kirjandus, 8-9, 617–627.

Õim, Haldur, Ilona Tragel 2007. Teoreetilise keeleteaduse arengust mujal ja meil
XXI sajandi algul. – Keel ja Kirjandus, 2, 98–115.

Suomen *takana*-grammin käyttö jokapäiväisessä kielenkäytössä. TIIVISTELMÄ

The usage of the Finnish gram *takana* ‘behind’ in everyday language.

Tämän pro gradu-työn aiheena on tutkia suomen kielen *takana*-grammin käyttöä jokapäiväisessä kielenkäytössä. Aineisto on kerätty Iltalehden ja Iltasanomien nettiversioissa olevista lauseista, joista yhteensä on poimittu analysointia varten 300 *takana*-grammin esiintymän sisältävää lausetta.

Työ koostuu kahdesta osasta, joista ensimmäisessä on kuvattu kognitiivisen kielitieteen lähtökohdat ja siihen liittyvä termistö. Toisessa osassa on analysoitavana käytetyn aineiston ja metodin esittely ja saadut tulokset.

Tulokset osoittavat, että eniten *takana*-grammia käytetään kuvaamaan abstraktista tilannetta, yhteensä 37% tutkitusta aineistosta, seuraavaksi eniten spatiaalisia tilanteita 35,7%, ja temporaalisia käyttöjä on 23,67%.

Tämän maisterintyön tavoitteena oli lisäksi selvittää, miten *takana*-grammi ilmaisee muuttujan sijaintia, kun muuttuja on jonkin (kiintopisteen) *takana* (piilossa käsitteistäjältä). Esimerkiksi lauseessa 59 pitää olla tiedossa käyttäjätunnus ja salasana, jotta pääsisi lukemaan sähköposteja. Esimerkkilauseessa käyttäjätunnus ja salasana ovat metaforisia esteitä, jotka muuttuja pystyy ylittämään vasta, kun tarvittavat tiedot on annettu.

(59) *Yksityisviestit ovat pääsääntöisesti käyttäjätunnuksen ja salasanan takana, joten ne voidaan periaatteessa rinnastaa kirjesalaisuuden piiriin kuuluviksi.*

Pro gradu -työni tuloksista ilmenee, että *takana*-grammi ilmaisee myös ns. liikkuvan egon metaforaa lauseessa 6, jossa ego on matkalla menneisyydestä

tulevaisuuteen metaforisella väylällä, jota voi kuvata ajaksi. Ilmaistussa suhteessa egon menneisyyteen sijoittuvat tapahtumat ovat näin ollen hänen takanaan.

(6) *Minulla on takana täällä monta hyvää harjoituspäivää.*

Tuloksista ilmenee myös, että *takana*-grammia käytetään ilmaisemaan tilanteita, joissa jonkinlaista laitetta käyttävä ihminen on laitteen takana (*kiikarin takana, ratin takana, näppäimistön takana*). Lisäksi tuloksesta osoittavat, että *takana*-grammi ei tavallisesti ilmaise dynaamista liikettä vaan staattista tilannetta, jossa muuttuja ja kiintopiste pysyttelevät paikallaan, esimerkiksi lauseessa 37, jossa muuttujan ja kiintopisteen paikallaanoloa ilmaisee *skottin* piilossa olo *Schulmanin* takana.

(37) *Lisäksi samassa mainoksessa Schulman vetää esiin pistoolin ja ampuu takana seisovaa skottia vatsaan.*

**Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks
tegemiseks**

Mina, Triine Teder (sünnikuupäev: 14.08.1986),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose ”*Takana-*grammi kasutamine igapäevases soome keeles”, mille juhendaja on professor Tuomas Johannes Huumo,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace’i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 14.05.2016